

РОЗДІЛ 5

ЕЛЕКТРОННА ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ – ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ ВІДНОСИН

5.1. Теоретико правове підґрунтя дослідження електронної торгівлі як сфери суспільних відносин

Динамічне життя людства ставить усе нові завдання для створення належних умов для виживання та можливості подальшого існування. Виклики, які стають перед людьми, зумовлюють винаходити різні можливості використання здобутків усіх сфер суспільного життя: науки, техніки, технологій і навіть перспективних прогностичних елементів, які можуть бути застосовані в майбутньому. До вирішення окремих завдань нас підштовхують не тільки розвиток науки і техніки, а й негативні чинники, які створюють особливі умови. Так, наприклад, всесвітня пандемія Ковід-19 стала величезним генератором для багатьох сфер життя. Серед них необхідно зазначити і наукові дослідження у сфері вірусології, і віддалені режими роботи, і розробку нових медикаментів, і спеціальні адміністративні заборони щодо відвідування місць загального користування, і заборони роботи таких місць. Ми стикнулися з необхідністю працювати і відпочивати в нових умовах. Усі ці негативні чинники досить позитивно вплинули на розвиток такого сегменту суспільних відносин, як віртуальні економічні відносини, які називають: електронна комерція, електронна торгівля, інтернет-торгівля тощо.

Значне поширення цієї сфери економічних відносин зумовило напрацювання відповідної нормативної бази як у світі, так і в Україні зокрема.

Розглянемо передумови та історію нормативно-правового регулювання електронної комерції як складової економічної діяльності.

Використання інтернет для розширення доступу до інформаційних комунікаційних послуг необхідно розглядати як умову інтеграції України у світовий інформаційний простір і розбудову інформаційного суспільства⁵⁰². Характерною ознакою цього суспільства є розвинена

⁵⁰² Концепція розвитку телекомунікацій в Україні до 2010 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2006 року № 316-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/39141641>

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

інформаційна інфраструктура та широке використання інформаційних технологій, зокрема у галузі торгівлі. Для України важливим завданням держави у цьому напрямі є зміцнення довіри суб'єктів господарювання до електронної торгівлі, відпрацювання механізмів захисту споживачів від можливих шахрайських дій⁵⁰³, формування ефективної системи державного контролю у зазначеній сфері економічної діяльності.

У світовій глобальній економіці активно поширюються передові технології торгівлі та маркетингу, різноманітні інформаційні, технічні й технологічні інновації. Також розвивається гнучке електронне ціноутворення, впроваджуються електронні засоби супроводу товарів, штрихове кодування, засоби радіочастотної технології моніторингу руху відвідувачів; здійснюється перехід до персоніфікованого обліку покупців за рахунок впровадження клубних та дисконтних карток, карток самообслуговування тощо. Передові технології активно впроваджуються і в сучасних форматах вітчизняної торгівлі. Саме мережеві підприємства стали найбільш активними новаторами в питаннях підвищення рівня торговельного обслуговування, впровадження на українському ринку передових технологій, зокрема електронної торгівлі, споживчого кредитування населення, розрахунку кредитними картками тощо⁵⁰⁴.

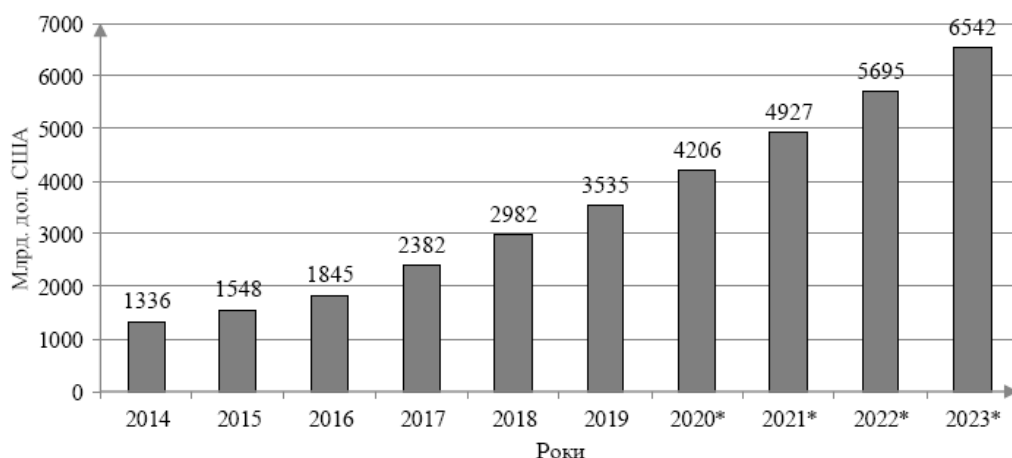

Рисунок 5.1 – Прогностична динаміка світових обсягів електронного роздрібного продажу станом за період 2020–2023 рр.⁵⁰⁵.

⁵⁰³ Точилін В., Остапко Т., Олефір В. Стан і перспективи розвитку внутрішнього ринку України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2005. № 6. С. 11.

⁵⁰⁴ Лігоненко Л. Роздрібна торгівля України у дзеркалі світових тенденцій розвитку галузі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2005. № 6. С. 17, 18.

⁵⁰⁵ Statista, Клемент, Дж. (2020). «E-commerce world wide – statistics and facts», available at. URL : <https://www.statista.com/topics/871/online-shopping/>

Розділ 5. Електронна господарсько-торговельна діяльність – перспективний напрям формування новітніх відносин

За статистичними даними, доходи підприємств в Україні від надання послуг комп'ютерного зв'язку із 151 млн грн 2000 року зросли на початок 2006 року до 1 млрд грн⁵⁰⁶, доходи підприємств в Україні від надання послуг комп'ютерного зв'язку населенню із 17 млн грн 2000 року зросли на початок 2006 року до 144 млн грн⁵⁰⁷, обсяг ВВП в ІТ-галузі у 2021 році виріс до 187 млрд грн що становило 5,6 % загального ВВП держави, а в перспективі доходи ІТ-галузі в Україні до 2025 року можуть збільшитись із 6 млрд дол. до 16,5 млрд дол. на рік, а частка українського ІТ-сектору зросте до 10 % ВВП, крім того, очікується збільшення кількості робочих місць в ІТ-галузі до 450 тисяч до 2025 року⁵⁰⁸. Станом на початок 2020 р. в Україні успішно функціонують більше 8 тис. магазинів інтернет-торгівлі, і лише в 300 із них товарообіг є досить значним. Найчастіше товарний асортимент інтернет-магазинів є досить різноманітним, однак невеликі учасники ринку електронної торгівлі не завжди мають змогу здійснювати значні інвестиції в якісний маркетинг, інфраструктуру та логістику⁵⁰⁹.

Статистичні дані визначають серед найпопулярніших вітчизняних онлайн-майданчиків, пов'язаних з інтернет-торгівлею: OLX.ua, Rozetka.com.ua та Prom.ua. Чистий обсяг продажу електронної комерції 100 найкращих українських інтернет-магазинів у 2020 році становив близько 985 мільйонів доларів США. Makeup.com.ua очолює список інтернет-магазинів за чистими продажами в Україні у 2020 році, іншими великими та відомими гравцями на українському ринку є, наприклад, arteka911.com.ua, apple.com, comfy.ua та kasta.ua. На першу п'ятірку найкращих онлайн-магазинів в Україні припало 30 % чистих продажів⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ Статистичний довідник «Україна у цифрах у 2005 році». Київ : Консультант, 2006. С. 123.

⁵⁰⁷ Лігоненко Л. Роздрібна торгівля України у дзеркалі світових тенденцій розвитку галузі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2005. № 6. С. 17, 18.

⁵⁰⁸ Електронний ресурс. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3309518-dohodi-itsferi-v-ukraini-za-tripat-rokiv-mozut-zrosti-do-165-milardiv-zelenskij.html> (дата звернення 18.06.2022).

⁵⁰⁹ Лакіза В. В., Бала Р. Д. Особливості застосування електронної торгівлі суб'єктами господарювання в умовах міжнародної економічної діяльності. *Ефективна економіка*. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/55.pdf

⁵¹⁰ Статистика. URL : <https://www.statista.com/study/105667/ecommerce-in-ukraine/>

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

У країнах Європейського Союзу послугами мережі «інтернет» користуються 89 % підприємств, а 58 % – мають веб-сайти. Найбільше інтернет користувачів налічується у Данії та Фінляндії (97 %), найменше – у Румунії (52 %) ⁵¹¹. Керівництво ЄС ухвалило спільні принципи забезпечення доступу громадян до мережі «інтернет». Відповідно до зазначених принципів заплановано забезпечити доступ до глобальної мережі груп людей, які досі були поза її охопленням (літні люди, інваліди та безробітні), довести на території ЄС покриття швидкісного інтернету до максимуму ⁵¹².

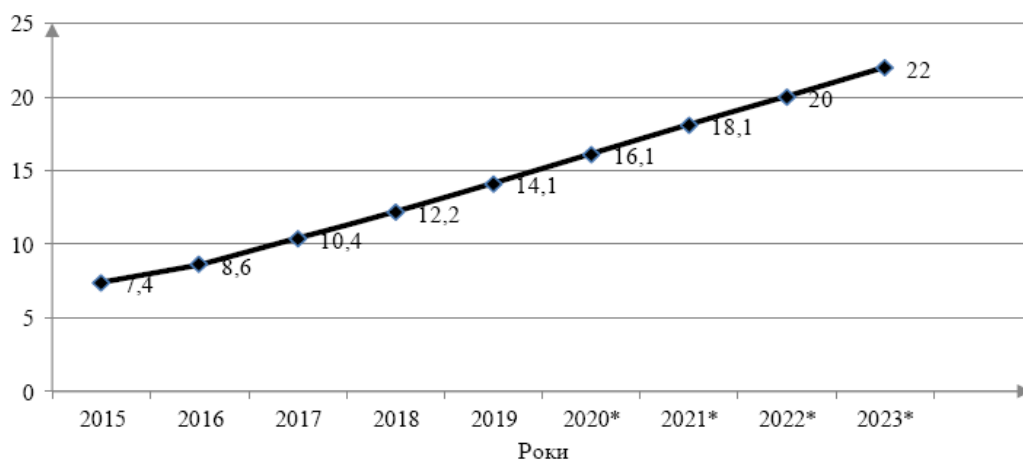

Рисунок 5.2 – Відсоток електронної торгівлі в загальних глобальних ресурсах

Світовим лідером електронно-комерційного ринку є США і цей ринок постійно зростає. Якщо, наприклад, питома вага електронної комерції промислового сектора країни 2000 року становила 18 % від загального обсягу виробництва, то 2003 року – 21 %. Електронна оптова торгівля за цей період зросла з 241 до 387 млн дол. США, тобто на 60,5 %, а загальний її обсяг збільшився лише на 7,7 %. Інтенсивний розвиток електронної комерції спостерігається й у Канаді: обсяг продажів у мережі «Інтернет» 2004 року становив близько 23 млн дол. США порівняно 4,5 2000 р. ⁵¹³.

⁵¹¹ Мельник Л., Дегтярьова І. Нові аспекти міжнародної торгівлі в умовах переходу до інформаційного суспільства. *Вісник КНЕУ*. 2006. № 2. С. 42–48.

⁵¹² Internet для всіх. *Євробюлетень*. 2006. № 7 (липень). С. 14.

⁵¹³ InformationEconomyReport 2005. E-commerce and Development. United Nations Conference on Trade and Development. United Nations. New York, Geneva, 2005. P. 19.

Станом на 2021 рік Amazon був найдорожчим роздрібним брендом у світі з оціночною вартістю бренду близько 254 мільярдів доларів США. Друге місце посів Таобао, бренд вебсайту для онлайн-магазинів, що належить Alibaba, з вартістю бренду 53,3 мільярда доларів. Amazon – міжнародна компанія з електронної комерції, яка пропонує онлайн-роздрібну торгівлю, комп'ютерні послуги, побутову електроніку, цифровий контент, а також інші послуги, такі як щоденні пропозиції та продукти. Маючи чистий дохід понад 385 мільярдів доларів США, Amazon закріплюється як провідний роздрібний продавець електронної комерції в Сполучених Штатах⁵¹⁴.

За 2020 рік світовий обсяг електронної комерції зріс, за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку, до 26,7 трильйона доларів, склавши 19 % від усіх роздрібних продажів⁵¹⁵.

В умовах динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у світовій економіці зростання ділової активності в мережі «інтернет» постало актуальне питання наукового забезпечення формування інформаційного суспільства, електронних економічних відносин. У зв'язку з цим у багатьох наукових та навчальних джерелах, присвячених питанням розвитку інформаційного суспільства, здійснення електронного бізнесу тощо, зустрічається значна кількість термінологічних понять, які потребують свого наукового визначення для адекватного розуміння певних об'єктивних процесів у досліджуваній сфері та реалізації відповідних форм правозастосування.

Отже, одним із наукових завдань є визначення сутності та змісту поняття «електронна торгівля», а також напрямів щодо подальшого дослідження у цій сфері діяльності адаптації вітчизняного законодавства та попередження правопорушень.

Концепції «електронного бізнесу» та «електронної комерції» виникли в США у 80-х роках і стали результатом розвитку більш ранніх ідей глобальної інформаційної економіки, які були теоретичною основою створення внутрішньофірмових і корпоративних інформаційних мереж та вбудовування інформаційних технологій у процес функціонування організацій⁵¹⁶.

⁵¹⁴ Вишняков О. Як росте ринок роздрібною торгівлі у світі. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/02/15/682383/>

⁵¹⁵ Там само.

⁵¹⁶ Міщенко В. І., Шаповалов А. В., Юрчук Г. В. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг : практик. посіб. К. : Знання, КОО, 2003. С. 47.

У більшості проаналізованих літературних джерел використовуються терміни «електронний бізнес», «електронна комерція» та «електронна торгівля», при цьому останні два – як синоніми. Згідно із даними проаналізованих нами джерел одне з перших наукових визначень «електронної торгівлі» було дано в 1996 році професором менеджменту інформаційних технологій і комп'ютерних наук Колумбійського університету В. Звасом: «Електронна торгівля – це розподіл ділової інформації, відносин оточення бізнесу і проведення ділових угод за допомогою телекомунікаційних мереж. Нині у бізнес-оточенні оперативні кордони між фірмами стали проникними, оскільки ці кордони почали заважати підприємництву і розділяти міжфірмові та внутрішньофірмові ділові процеси. Тому електронна комерція тут включає відносини купівлі з продажу й угоди між компаніями, а також загальні процеси, які підтримують торгівлю в межах окремих фірм»⁵¹⁷.

Світова концепція правової регламентації електронної торгівлі втілена у ряді правових документів, які можна розподілити на декілька рівнів: міжнародний; регіональний (у рамках Європейського Союзу та СНД); національний.

До першого рівня правового регулювання необхідно віднести нормативно-правові акти Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі, наприклад, Рекомендація щодо юридичної цінності записів ЕОМ (1985 рік); UNCITRAL Типовий закон про електронну торгівлю (1996 рік); UNCITRAL Типовий закон про електронний підпис (2001 рік); Конвенція Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах (2005 рік)⁵¹⁸ та ін. У цілому ж міжнародний рівень правових угод представлений поки що для більшості країн не єдиними уніфікованими нормами здійснення електронної комерції, а типовими (модельними) законами, що використовуються як зразок для вдосконалення національного законодавства⁵¹⁹.

⁵¹⁷ Zwass V. Electronic Commerce: Structures and Issues. *International Journal of Electronic Commerce*. 1996. Vol. 1, № 1, Fall. P. 3–23. URL : <http://www.gvsu.edu/ssd/ijec/v1n1/p003full.html>

⁵¹⁸ Електронна комерція. URL : http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce.html

⁵¹⁹ Монашова О. Правове забезпечення інформаційно-комунікаційних технологій (зарубіжний досвід). *Право України*. 2006. № 3. С. 131.

Типовий закон про електронну торгівлю UNCITRAL (далі – Типовий закон) застосовується до будь-якого виду інформації у формі повідомлень даних, які використовуються у контексті торгової діяльності. Термін «торгова діяльність» у зазначеному законі тлумачиться широко з метою охоплення питань, які витікають з відносин торгового характеру. Зазначені відносини, відповідно до норм зазначеного закону включають:

- будь-які торгові угоди на постачання товарів, послуг або обмін товарами, послугами;
- вистриб'ютерські угоди;
- комерційне представництво і агентські угоди;
- факторинг;
- лізинг;
- будівництво промислових об'єктів;
- надання консультаційних послуг;
- інжиніринг;
- купівля-продаж ліцензій;
- інвестування;
- фінансування;
- банківські послуги;
- страхування;
- угоди про експлуатацію або концесії;
- спільні підприємства та ін. форми промислового й підприємницького співробітництва;
- перевезення вантажів і пасажирів транспортом⁵²⁰.

Зазначений перелік не є вичерпним. Проте зміст поняття «електронна торгівля» у зазначеному Типовому законі прямо не розкривається, але визначається її характерна особливість: електронна торгівля охоплює програмовані повідомлення, суттєвою відмінністю яких від традиційних паперових документів є їх комп'ютерне програмування. Із цим, власне, пов'язаний «функціонально-еквівалентний підхід» у Типовому законі, який ґрунтується на аналізі цілей і функцій традиційних вимог до складання документів на папері, щоб установити, як ці цілі й функції можуть бути досягнуті або виконані

⁵²⁰ Типовой закон об электронной торговле Комиссии ООН по праву международной торговли. URL : http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce.html

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

за допомогою методів електронної торгівлі. Водночас під час підготовки Типового закону комісія прийняла рішення про те, що під час розгляду базових питань електронної торгівлі вона буде виходити із широкого поняття «електронний обмін даними», що дозволить охопити пов'язані із торгівлею види використання «електронний обмін даними», які в широкому сенсі можливо включити в категорію «електронна торгівля». Так, наприклад, до ряду засобів передачі даних, що охоплюється поняттям «електронна торгівля», відносять такі способи передачі, що базуються на використанні електронних методів:

- передача даних шляхом «електронний обмін даними» у вузькому значенні цього поняття як передача даних стандартизованого формату між комп'ютерами;
- передача електронних повідомлень з використанням загальнодоступних або патентованих стандартів;
- передача тексту вільного формату за допомогою електронних засобів, наприклад через інтернет;
- також у низці випадків концепція «електронної торгівлі» може охоплювати використання таких засобів, як телекс і телефакс⁵²¹.

Цей підхід до регламентації правовідносин у сфері електронної торгівлі надалі реалізується світовими, європейськими та іншими уповноваженими державними інституціями у конвенціях, рішеннях, деклараціях, регламентах, директивах, законах окремих країн тощо⁵²².

Другий рівень правового регулювання відносин у сфері електронної торгівлі може бути представлений відповідною правовою системою Європейського Союзу (далі – ЄС). Стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій у країнах-членах ЄС призвів до потреби вироблення стратегії побудови інформаційного суспільства, відповідного правового регулювання підприємницької діяльності із використанням телекомунікаційних мереж, інтернету.

⁵²¹ РЕЗОЛЮЦІЯ Генеральної Ассамблеї ООН №ООН А/51/628 от 16 декабря 1996 года. «Типовой закон об электронной торговле», принятый Комиссией Организации Объединенных Наций по праву международной торговли» (ЮНСИТРАЛ), и Руководство по принятию. URL : <http://www.liga.net/zakon/ligazakon.html>

⁵²² Конвенція Організації Об'єднаних Націй Про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах 2005 року. URL : http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce/2005Convention.html

У цьому напрямі ЄС на сьогодні вже має певну історію та досвід нормотворної діяльності. Із 1991 року в ЄС було прийнято значну кількість нормативно-правових актів, які за своєю суттю направлені на створення умов для цивілізованого функціонування електронного ринку на європейському просторі, і дотримання основних прав, свобод та законних інтересів суб'єктів зазначених правовідносин, визначених у положеннях Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини⁵²³. Це, зокрема, такі нормативні акти, як Директива Ради ЄС від 14 травня 1991 року № 91/250/ЄЕС «Про правову охорону програм для ЕОМ»⁵²⁴, Директиви Ради Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 20 травня 1997 року № 97/7/ЄС «Про захист споживачів відносно дистанційних договорів (дистанційна продаж)»; від 15 грудня 1997 року № 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних та захисту права на недоторканість особистого життя в сфері телекомунікацій»; від 13 грудня 1999 року № 1999/93/ЄС «Про політику ЄС щодо електронних підписів»; від 8 червня 2000 року № 2000/31/ЄС «Про деякі правові аспекти інформаційних суспільних послуг, зокрема електронної комерції на внутрішньому ринку (Директива щодо електронної комерції)» (далі – Директива № 2000/31/ЄС)⁵²⁵ та ін.

Відповідно до п. 8 метою Директиви № 2000/31/ЄС є створення законодавчої бази для забезпечення вільного руху інформаційних суспільних послуг між державами-членами ЄС, а не узгодження сфери кримінального законодавства як такого. Інформаційні суспільні послуги у межах п. 18 Директиви № 2000/31/ЄС включають широкий діапазон економічної діяльності, яка здійснюється в режимі реального часу. Ця діяльність може, зокрема, включати:

– продаж товарів у оперативному режимі, при цьому не охоплюються такі види діяльності, як доставка товарів як така або надання послуг в автономному режимі; інформаційні послуги не обмежуються

⁵²³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Міжнародний документ від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України / ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2022).

⁵²⁴ Електронна комерція. URL : <http://www.e-com-libr.com.ua>

⁵²⁵ Про деякі правові аспекти інформаційних суспільних послуг, зокрема електронної комерції на внутрішньому ринку (Директива щодо електронної комерції) : Директива від 8 червня 2000 року № 2000/31/ЄС. URL : <http://www.liga.net/zakon/ligazakon.html> (дата звернення 08.10.2022).

Господарсько-торговельна діяльність в Україні: теорія і практика правового регулювання

лише послугами, які надаються за контрактами в оперативному режимі, але також, оскільки вони є видом економічної діяльності, включають послуги, які не оплачуються тими, хто їх отримує, наприклад, тими, хто надає інформацію або послуги зв'язку в оперативному режимі, або тими, хто надає засоби, які забезпечують пошук та доступ до даних;

– надання послуг, які полягають у передачі інформації через інформаційну мережу, забезпеченні доступу до інформаційної мережі або хостуванні інформації, яка надається користувачем послуги, телевізійне мовлення у розумінні Директиви 89/552/ЄС та радіомовлення не є інформаційними суспільними послугами, тому що вони забезпечуються не на індивідуальне замовлення;

– надання послуг провайдером безпосередньо користувачеві, такі як відеозв'язок на замовлення або надання комерційної інформації електронною поштою. Використання електронної пошти або подібного індивідуального зв'язку, наприклад, фізичними особами, які діють поза межами ділової або професійної сфери, включаючи їх використання для підписання контрактів між такими особами, не є інформаційною суспільною послугою;

– контрактні відносини між працівником та роботодавцем не є інформаційними суспільними послугами;

– діяльність, яка за своєю природою не може здійснюватися дистанційно та за допомогою електронних засобів, така як встановлений законом аудит рахунків компанії або медична консультація, що потребує фізичного огляду пацієнта, не є інформаційною суспільною послугою;

Директива № 2000/31/ЄС передбачає такі визначення, як «інформаційні суспільні послуги» (послуги, визначені у Статті 1 (2) Директиви 98/34/ЄС, доповненої Директивою 98/48/ЄС); «провайдер послуг»; «зареєстрований провайдер послуг»; «користувач послуг»; «споживач»; «комерційна інформація»; «регламентована професія»; «координована сфера», а також визначені вимоги до правового режиму «електронних контрактів», «кодексу поведінки», переліку судових процедур» тощо⁵²⁶. Водночас у проаналізованих основних нормативно-правових актах ЄС, які пов'язані із регулюванням правового режиму електронної торгівлі (комерції), відсутнє поняття «електронної торгівлі (комерції)».

⁵²⁶ Про деякі правові аспекти інформаційних суспільних послуг, зокрема електронної комерції на внутрішньому ринку (Директива щодо електронної комерції) : Директива від 8 червня 2000 року № 2000/31/ЄС. URL : <http://www.liga.net/zakon/ligazakon.html> (дата звернення: 08.10.2022).